

TÜRK DOĞU VİLAYETLERİNE DAİR BİR AMERİKAN BELGESİ

Enis ŞAHİN

Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim
Üyesi, e-posta: esahin@sakarya.edu.tr

Fikretin Yavuz

Arş. Gör. Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta:
fyavuz@sakarya.edu.tr

Özet

Amerikan National Archives'ından alınan bu belge, I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ve savaş sırasında, Türk Doğu Vilayetlerine ait çoğunluğu istatistikî olan önemli bilgileri ihtiva etmektedir. O zamanki idarî taksimata göre Vilâyât-ı Şarkîye/Sitte adı verilen Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakir, Elazığ ve Sivas vilayetleriyle birlikte Trabzon ile Adana Vilayeti ve Maraş bağımsız sancağını konu alan bu belgedeki belli başlı madde başlıkları şu şekildedir: hudutlar, vilayet ve sancaklar, alan ve nüfus bilgileri, ulaşım, ithalat, ihracat, tarım, endüstri, çiftlik hayvanları, madencilik ve ormancılık. Türkiye'nin doğusunun tamamını konu alan bu belge, yabancı bakış açısıyla konuları ele almış ve bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Burada bulunan bazı bilgilerin doğruluğu tartışılabilir ve taraflılıkla kaleme aldığı iddia edilebilir. Bunlar bir yana bırakılırsa, belge içerisindeki bazı detaylı bilgileri başka bir kaynakta bulmanın imkânsızlığını da takdir etmek gerekir.

Anahtar Kelimeler: Türk Ermenistanı, Rus Ermenistanı, Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakir, Elazığ, Van, Trabzon, Adana, Maraş.

Abstract

This document from the National Archive of USA is included noteworthy information, generally statistical, concerning the Turkish eastern provinces before and during the period of the World War I. According to the administrative division, Vilâyât-ı Şarkîye/Sitte (Eastern/Six Provinces) was composed of Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakir, Elazığ and Sivas as well as Trabzon, Adana and independent Maraş district. In this document, subheadings dealing with these provinces are as follow: borders, provinces, sandjaks, population and territory, means of acces, import, export, livestock, mining and forestry. This document discussing all the eastern part of Turkey handles the subjects with foreign perspective and makes certain evaluation. It could be possible to criticize some of its information and even to claim that it was written under the effect of biased opinion. Laying aside all these,

it should be emphasized that some of the detailed information in the document could not be found in other sources.

Key Words: *Turkish Armenia, Russian Armenia, Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakir, Elazığ, Trabzon, Adana, Maraş.*

Bu yazı, Türk Doğu Vilayetleri ile ilgili ayrıntılı bir Amerikan belgesinin çevirisinden oluşmaktadır. Söz konusu belge, Washington’da bulunan The National Archives, National Archives And Records Service, General Services Administration koleksiyonundan alınmıştır. Belgenin arşivdeki ayrıntılı referans bilgisi şu şekildedir: “General Records of the American Commission to Negotiate Peace 1918-1931, Roll 234, Volume 208, American delegation, Field Missions of the American Delegation, Harbord Military Mission to Armenia (pt.), Bullitt Mission to Russia, No. 184.02102 – 184.02202. Bu belgenin de içinde bulunduğu geniş bir koleksiyon, Atatürk Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Enver Konukçu tarafından 1990’lı yılların başlarında Amerika Birleşik Devletleri’nden yoğun gayretler ve büyük özverilerle getirilmiş ve bir kopyası, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi’ne bağışlanmıştır. Bu koleksiyon, halen bu Enstitüde araştırmacıların hizmetine sunulmaktadır.

Bu belgenin tercüme edilmesi ve bu yazının konusunu oluşturması, Türk Doğu Vilayetlerine ait ayrıntılı bilgiler içermesi ve bölgeye yönelik Amerikan bakış açısını yansıtmaya nedeniyedir. Belge, “Armenia / Ermenistan” ana başlığı altındaki dördüncü alt başlık olan “Turkish Armenia / Türk Ermenistanı” adını taşımaktadır. Arşiv yer numarası olarak 184.02102/9 kaydında bulunan bu belge, bölümün 537-549. ana sayfalarında bulunmaktadır. Alt sayfa numaraları olarak da 43-55. sayfalar arasında yer almaktadır. Bu belge, Amerika Birleşik Devletleri’nin I. Dünya Savaşı sonrası Yakın Doğu’ya göndermiş olduğu General Harbord heyetinin 1919 yılının son çeyreğinde Doğu Anadolu’da yapmış olduğu incelemelerin sonucunda Amerikan Kongresi’ne sunmuş olduğu belgeler arasında bulunmaktadır. Söz konusu bu belgedeki bilgilerin çoğunluğu I. Dünya Savaşı hemen öncesi ve sırasındaki verilere dayanmakta olup, Trabzon ve Adana vilayetleriyle birlikte Maraş bağımsız sancağının da dahil olduğu Türk Doğu Anadolu’sunun hudutları, vilayet ve sancakları, alan ve nüfus bilgileri, ulaşımı, yabancı ticareti, ihracatı, tarımı, endüstrisi, çiftlik hayvanları, madencilik ve ormancılığı hakkındadır. Her ne kadar buradaki bilgiler, Amerikan bakış açısını yansıtsa da, bazı konulardaki verilerin teferruatına başka kaynaklarda rastlanmadığından son derece büyük bir önem arz etmektedir. Çeviride orijinal metne bire bir sadık kalınmış, herhangi bir kısaltmaya gidilmemiştir. Sadece bazı tabirlerle ilgili olarak, dipnotlarda açıklayıcı notlar ilave edilmiş, ana metne hiç müdahalede bulunulmamıştır.

TÜRK ERMENİSTANI¹

Genellikle Doğu Anadolu olarak bilinen Türk Ermenistanı, kuzeyde Karadeniz güneyde Toros dağları, doğuda Kafkas ve Acem sınırları ve batıda anti-Toros dağları arasında birçok yeri yüksek platolarla kaplı bir bölgedir. Ermeni kısmı sekiz vilayet ve bir bağımsız sancaktan (Maraş) oluşur. Bölgesi, nüfusu, kilometre kareye düşen insan sayısı ve ticarî kaynakları aşağıdaki tabloda verilmektedir:

	Km ²	Nüfus	Km ² ye Düşen İnsan Sayısı	Ticarî önem
Trabzon	32.500	1.000.000	30	Fındık, tütün, maden. Bitlis, Van ve Erzurum'un çıkış yolu
Erzurum	49.700	630.000	13	Pastoral ve tarımsal
Mamuretü'l-aziz (Harpüt)	32.900	450.000	14	Pastoral, tarımsal
Diyarbakır ²	16.100	296.000	18	Tarımsal, pastoral, maden
Bitlis	19.700	382.000	19	Tarımsal, maden, pastoral
Van	21.000	350.000	17	Tarımsal, maden
Sivas	36.800	507.000	14	Tarımsal, pastoral
Maraş	16.000	170.000	10	Tarımsal
Adana	25.100	320.000	10	Pamuk yetiştiriciliği
Toplam	249.800	4.105.000	17	

Tüm bölge gelişmemiş durumdadır. Rus Ermenistanı³ ve Erzurum arasındaki hafif ve dar tren yolu ile güney batı bölgesindeki Anadolu Demiryolu'nun dışında demiryolu yoktur. Eski kervan yolları ana yol olarak kullanılmaktadır. Ülke ticarî açıdan az gelişmiş ve bakir durumdadır. Başlıca geçim kaynağının madenler olduğu

¹ Osmanlıların Vilâyet-ı Sitte veya Vilâyet-ı Şarkıye dedikleri bölgeye, Ermeniler ve Batı dünyası "Six Armenian Vilayets (Altı Ermeni Vilayeti)" veya "Turkish Armenia ('Türk Ermenistanı')" demektedirler. Türkçe ifadesiyle Altı Doğu Vilâyeti anlamına gelen bölge, o dönemki Osmanlı mülkî taksimâtına göre, şu vilayetlerden oluşmaktaydı: Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ ve Sivas (Enis Şahin, Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918), Ankara, 2002, s. 53-54).

² Bu sayılar sadece bölge için geçerlidir.

³ O dönem için Rus işgali altında olan, sonraki dönem için Ermenistan Cumhuriyeti'nin kapladığı alan için kullanılan bir terimdir.

söylenbilirse de, bunların pek azı gözden geçirilmiş ya da analiz edilmiştir. Tarım sınırlı bölgelerde mümkün olmakla birlikte aslında ülke gerçek anlamda dokunulmamıştır ve büyük miktarda üretim için sermayeye ihtiyacı vardır. Şu sıralar yoğunluk görülüyor ve daha da önemlisi, şu günlerde nüfus açısından Ermenistan pratik bir şekilde boşaltılmakta. Tarımın önem kazanabilmesi için gerekli ulaşım ve pazarların meydana getirilmesi zorunluluk teşkil etmektedir. Hayvan yetiştiriciliği, yün ve hayvan derisi ihracatı ihtimali umut vericidir.

TRABZON VİLAYETİ

Hudutlar ve Sancaklar: Trabzon Vilayeti kuzeyde Karadeniz, doğuda Rus Ermenistanı, güneyde Erzurum ve Sivas Vilayeti, batıda Sivas ve Samsun sancakları arasında bulunmaktadır. Vilayet aşağıdaki sancaklardan oluşur: Trabzon (Samsun hariç), Rize (Lazistan) ve Gümüşhane.

Alan ve Nüfus: 32.509 km² üzerinde 1.009.000 (normal) bir nüfusa sahip olup kilometre kareye 31 kişi düşmektedir. Kıyıya yakın dik dağlara rağmen burası Türk Ermenistanı'nın en yoğun nüfuslu vilayetidir. En büyük şehir Trabzon'dur. Diğer kıyı şehirleri Giresun, Ordu, Tirebolu, Polathane⁴ ve Rize'dir. İç kesimlerdeki kasabalardan Cevizlik ve Hamsi Köy daha az öneme sahiptir.

Ulaşım: Trabzon Samsun ile beraber İstanbul ve Batum arasındaki en önemli iki sahil şehridir. Diğer limanlar daha az öneme sahiptir. Zira onlar üretici bir iç bölgeye sahip değildir. Kötü havalarda Trabzon'a giden gemiler oraya gitmektense Polathane'de dururlar. Aşağıda, Trabzon vilayetindeki Karadeniz limanlarının deniz ticareti rakamları verilmektedir. Trabzon, Erzurum'dan yalnızca 196 mil uzaklıktadır ve bu şehre iyi bir anayol ile bağlıdır. Savaştan önce Fransız yatırımcılar bu yolun büyük bir bölümü için inceleme yapıp, bu iki nokta arasında demiryolu inşa etmeyi teklif etmişlerdi. Aradaki dağlar bu yol için çeşitli sakıncalara sebep olmaktadır. Trabzon'dan Rize'ye sahil boyunca bir yol inşa etme, ardından başka bir yol ile Erzurum'u Rize'ye bağlamak için de teklifler yapılmıştır. Bu ikinci yol nispeten daha uzun olabilirdi, fakat inşa sürecindeki zorluklar daha az olacaktı.

Bir liman olarak Trabzon'un geleceği diğer limanlara sunulan avantajlardan dolayı sorgulanabilir. Birincisi kıyıya yakın dağlık alanlar ve Erzurum, Bitlis ve Van'dan gelen yoğun trafik ihtimali, Maveray-ı Kafkasya'ya bir demiryolu ağı ile veyahut Mersin ya da İskenderun gibi Akdeniz limanlarına açılan herhangi bir bölgeye bir karayolu inşası ile dağıtılabilir.

Savaş esnasında Trabzon'dan Erzurum'a birkaç mil uzunluğunda hafif dar bir demiryolu inşa edildi. Fakat bu yol şu anda kullanılmamakla birlikte, herhangi bir öneme de sahip değildir. Trabzon ayrıca İran transit ticaretine de açılan bir yol görevi görmektedir. Trabzon'daki İngiliz Konsolosu'nun raporuna göre 769 kutu kibrit ve 152 kutu çay dışında 12.246 kutu çeşitli ticaret eşyası İranlı tüccarlar

⁴ Bugünkü Trabzon Vilayeti'nin Akçaabat kazası.

tarafından ithal edilmiştir. Bu 13 Ocak 1911'den 13 Mart 1912 arasındaki dönemin verileridir. Daha önceki yılların verileri aşağıdaki gibidir:

1902 – 33.790
1903 – 34.706
1904 – 28.351
1906 – 43.414
1907 – 26.629

Trabzon üzerinden yapılan bu ticaret Mavera-yı Kafkasya demiryolunun inşası nedeniyle azalmıştır. Bu ticaretin bir kısmı Erzurum ile Karadeniz limanları arasında bir demiryolu inşasıyla düzelebilir.

Yabancı Ticaret:

İthal edilen başlıca ürünler kumaş, un, kahve, ayakkabı ve deri, zeytinyağı, şeker, çay, kibrit ve fabrika mamulleri.

Başlıca ihracat malları, fındık, tütün, koyun ve keçi, deri, yumurta ve tarımsal ürünler. Metin içindeki tablolar, ayrıntılı olarak ithalat ve ihracatı ve ayrıca Amerika Birleşik Devletleri ile yapılan ihracatı göstermektedir.

Tarım: Savaş öncesi hesaplamalara göre Trabzon Sancağı 622 ton pirinç, 5,228 fındık, 8,353 ton saman, 3,677 ton sebze, 1,320 ton tütün, 7,360 ton fasulye ve 2,060 ton muhtelif ürün, toplamı 28.802 ton olan üretim yapmıştır. Lazistan Sancağı ise 12,175 ton üretim elde etmiştir.

Çiftlik Hayvanları: Trabzon Vilayeti bağımsız Samsun sancağıyla birlikte aşağıda belirtilen miktarda çiftlik hayvanına sahiptir: 40.000 sığır, 800.000 koyun ve keçi, 50.000 merkep ve katır. Her bölge için ayrı sayılar henüz elde edilememiştir.

Madencilik: Trabzon Vilayeti maden bakımında zengindir. Eski dönemlerde burada birçok maden ocağı işletilmekteydi ve bunlardan birçoğu terk edilmiş durumdadır. Bakır, demir, gümüş ve kurşun madenlerinin olduğu tahmin edilmekle birlikte, bu madenlerle alakalı bilgiler yetersizdir. Trabzon Sancağı'nın Vakfikebir kazasında beş bakır madeni, iki demir ve gümüş-kurşun madeni bulunmaktadır. Aynı sancakta, İngilizler tarafında talan edilmiş olan beş adet bakır madeni ve bir Yunan şirketi tarafından idare edilen altı adet magnezyum madeni vardır. Trabzon Sancağı'nın Tirebolu kazasında altı gümüş madeni ve eski bir bakır madeni kalıntısı vardır. Kıyıda yaklaşık onbeş kilometre mesafede olan Giresun kazasında önemli gümüş madenleri mevcuttur. Gümüşhane Sancağı gümüş madenleri, kurşun ve bakır damarlarıyla tanınmaktadır. Burada otuz yedi kurşun madeni ile altı gümüş madeni olduğu kaydedilmiştir. Bunların büyük bir kısmına ulaşılamamaktadır. Bu madenler daha ziyade yüzeye yakın yerlerde faaliyete geçirilmişlerdir.

Ormanlar:

Trabzon Sancağı'nın Tirebolu kazasında meşe, kayın ve çam ağaçları bulunmaktadır. Giresun kazasında ise söğüt, meşe, palamut, selvi ve çam ağaçları bulunmaktadır. Kerestelik ağaçların büyük bir kısmı son savaş dönemindeki askeri harekâtlardan dolayı kesilmiştir.

ERZURUM VİLAYETİ

Hudutlar ve Sancaklar:

Erzurum Vilayeti, kuzeyde Trabzon Vilayeti; güneyde Van ve Mamüretü'l-aziz vilayetleri, doğuda Rusya'ya ait Kars ve Erivan vilayetleri ve batıda Sivas vilayeti arasında yer almaktadır. Bu vilayet Erzurum, Bayezid ve Erzincan sancaklarından oluşmaktadır.

Alan ve Nüfus:

Alanı 49.700 km² olarak hesap edilmiştir. Nüfusu 630.000, kilometre kareye düşen insan sayısı yaklaşık 13'tür. Vilayetteki en önemli şehir, yaklaşık 40.000'in üzerindeki nüfusu ile Erzurum'dur.

Ulaşım İmkânları: Trabzon'dan Erzurum'a iyi bir yol vardır. Savaştan önce Fransızlar, bu yola demiryolu inşa etmek için tetkikler yapmışlardır. Buradan Karadeniz'e daha kısa bir mesafe Rize limanı olabilir, fakat bu iki nokta arasında iyi bir yol mevcut değildir. Maverayı Kafkasya Demiryolu üzerinde bulunan Kars'nın 60 verst⁵ aşağısında Sarıkamış'tan Erzurum'a hafif dar bir demiryolu inşa edilmiştir. Bu yeni yol, Trabzon'a gelen yoğun trafiği bir hayli dağıtmıştır. Bu bölüm Erzincan'a kadar genişletilecektir.

Dış Ticaret:

İthalat ve ihracatla ilgili ayrıntılı sayılar tablolarda verilmektedir. En önemli ithalat maddeleri pamuk, yünden yapılmış ürünler, maden, sığır, tütün ve sömürgelelerden gelen ürünler. Sığır, hububat ve hayvan derisi başlıca ihracat mallarıdır. Bu ticaretin önemli bir kısmı toplu taşıma şeklinde gerçekleştirilir.

Tarım: Aşağıdaki değerler Erzurum, Bayezid ve Erzincan sancaklarındaki üretimi göstermektedir.

⁵ Verst, 1067 metre uzunluğunda bir Rus uzunluk ölçü birimidir (Stefanos Yerasimos, Türk – Sovyet İlişkileri, Ekim Devriminden “Millî Mücadele”ye, İstanbul, 1979, s. 20).

Erzurum**Bayezid****Erzincan**

Buğday	48.043.500 okka	Buğday	11.165.000 oke	Buğday	27.142.500 okka
Arpa	37.735.500	Arpa	8.629.500	Arpa	26.768.500
Çavdar	3.712.500	Çavdar	8.629.500	Çavdar	1.182.500
Fasulye	930.000	Çeşitli	15.927.000	Fasulye	646.000
Karpuz	235.000		44.351.000 okka	Karpuz	315.000
Ayva	750.000			Soğan	385.000
Meyve	832.000			Meyve	1.029.550
Haşhaş	260.000			Pirinç	355.000
Lahana	200.000			Çeşitli	13.772.300
Çeşitli	9.201.200				71.566.350 okka
	101.898.700 okka				

(Okka- 2.82 pounda eşittir.)

Çiftlik Hayvanları:

Vilayetin savaş öncesi hayvan sayısı aşağıdaki gibidir:

Öküz	172.000 baş	At	64.308 baş
İnek	221.000	Katır	9.125
Camış	44.180	Merkep	45.400
Boğa	9.350	Koyun	1.767.200
Buzağı	84.500	Keçi	629.250

Maden: Vilayette kızıltaş (kehribar), gri taş (oltu taşı), taş ocakları, sülfür ve kömür madenleri mevcuttur. Bakır, altın, demir ve sülfür izlerinin olduğu da söylenmektedir.

MAMURETÜ'L-AZİZ (HARPÜT) VİLAYETİ**Hudutlar ve Sancaklar:**

Bu vilayet, Fırat nehri kolları ve dağlardan gelen derelerle beslenen verimli bir iç bölgedir. Kuzeyde Trabzon vilayeti, batıda Sivas vilayeti, güneyde Halep ve Diyarbakır vilayetleri ve doğuda Erzurum vilayeti ile çevrilmiştir. Bu vilayet Mamüretü'l-Aziz (daha ziyade Harput olarak bilinir), Malatya ve Dersim sancaklarından müteşekkildir.

Bölge ve Nüfus:

Nüfusu 32.900 kilometre kare üzerinde her kilometre kareye 14 kişinin düştüğü 450.000 kişi olarak hesap edilmiştir. Bu vilayet Asya'daki vilayetler arasında en yoğun nüfusa sahip bölgelerden biridir. Başlıca şehirler, iki şehri içerisinde barındıran vilayetin başkenti Mamüret-ül Aziz, 25.000 nüfusa sahip eski şehir

Harput ve 10.000 nüfuslu vilayet yönetiminin bulunduğu Mezrah'dır. Daha az öneme sahip diğer şehirler; Arapkir, Eğin, Malatya, Hısn-ı Mansur, Akçaalağ, Çemişkezek, ve Hozat'dır.

Ulaşım İmkânları:

Ulaşım imkânlarından yoksunluk büyük bir dezavantajdır. Bölgede deniz taşıtlarının seyrine elverişli nehirler mevcut değildir. En yakın liman 200 mil uzaklıktadır ve tüm ürünler engebeli dağlık yollar üzerinden, deve ve merkepler vasıtasıyla getirilmek zorundadır. Kışları yollar kar nedeniyle iki üç ay kapalı kalır. Karadeniz kıyısındaki Samsun'dan başlayan Sivas üzerinden güneydoğuya oradan aşağıya Harput ve daha sonra Diyarbakır'a uzanan başlıca ticaret yolu 372 mil uzunluğundadır. Karayolları bu bölgenin ticarî açıdan gelişmesi için kesinlikle gereklidir.

Dış Ticaret:

Başlıca ithalat maddeleri pamuklu mallar, hayvan derisi, yün ürünleri, petrol ve genel mamuller. Başlıca ihracat malları arasında afyon, pamuk, kösele, hayvan derisi, kürk, kuru üzüm, halı kilim ve yumurta bulunmaktadır.

Tarım:

Savaş öncesi tespit edilen sayılara göre, vilayette şunlar üretilmiştir: 263.000 ton tahıl, 150.900 ton arpa, 74.500 ton mısır, 28.200 ton meyve. Mısırın ürettiği alan yaklaşık 20.000 hektar, buğdayın 78.000 hektar, arpanın 28.000 hektardır. Yıllık pamuk üretiminin değeri 150.000 dolardır. Mamüretü'l-Aziz şehrinin yakınındaki ova bu ürün için çok müsait bir yerdir. Afyon, tütün ve ipek de yetiştirilmektedir.

Çiftlik Hayvanları:

Çiftlik hayvanlarının savaş öncesindeki miktarı aşağıdaki gibidir:

Koyun 180.000, keçi 90.000, öküz 76.000, inek 38.000, merkep 13.000, at 9.000 ve katır 4.500.

Madenler:

Vilayete bağlı Harput sancağında çeşitli sıcak su kaynaklarının yanı sıra vilayet içerisinde bazı gümüş-kurşun madenleri ve bir tuz madeni bulunmaktadır.

DİYARBAKIR VİLAYETİ

Hudutlar ve Sancaklar:

Diyarbakır vilayeti Asya'daki Türkiye'nin iç kısımlarında bulunan bir vilayettir. Büyüklüğü doğudan batıya 330 kilometre, en geniş yeri kuzeyden güneye 220 kilometredir. Bu bölgede Mamüret-ül Aziz ve Bitlis arasındaki kuzeybatı kısmında çıkıntıya benzer özel bir kenar yer alır bu kısmın Fırat'ın kuzeyinde Tercan'ın yanındaki Erzurum vilayeti ile sınır bağı vardır.

Alan ve Nüfus:

Mevcut araştırmalara göre, Diyarbakır vilayeti kısmen Diyarbakır vilayetinin Ergani sancağındaki Palu kazası olarak addedilir. Diyarbakır sancağı 16.100 kilometre karelik bir araziye Ergani ise 8.530 kilometre karelik bir araziye sahiptir. Diyarbakır şehrinin nüfusu 15.000 Türk, 20.000 Kürt, 22.000 Ermeni, 3000 çeşitli ırklara mensup halktan olmak üzere 60.000 olarak hesap edilmiştir. En önemli şehir Dicle'nin batı kıyısında bir ovada yer alan Diyarbakır'dır.

Dış Ticaret:

Başlıca ithalat ürünleri pamuk ipliği, pamuklu pazen, pamuklu mallar, yün ürünleri, kahve, boya, şeker, petrol ve muhtelif mamuller. İran'dan gelen malların değerinin 500.000 dolardan biraz düşük olduğu tespit edilmiştir.

İhracat ürünleri ise şunlardır: koyunyünü, keçi derisi, tiftik, kürk, fındık, koza, ipek, balmumu, 319.000 dolar değerinde kumaş. Savaş öncesi yapılan hesaplamalara göre üretim miktarı aşağıdaki şekildedir; Diyarbakır sancağı: 480.700 ton buğday, 334.400 ton arpa, 62.100 ton fasulye ve mercimek, 1.100 ton kuru üzüm, 3.900 ton çeşitli mahsul. Ergani sancağı; 185.900 ton buğday, 69.700 ton arpa, 50.100 ton fasulye ve mercimek, 5.000 ton fındık, 1.800 ton çeşitli mahsul.

Çiftlik Hayvanları:

Savaş öncesi çiftlik hayvanlarının sayısı aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir: Diyarbakır sancağı: 8.900 öküz ve inek, 3.700 camış, 15.928 at, 15.926 merkep, 4106 katır, 400 deve, 102.400 koyun, 80.452 keçi. Ergani sancağı: 8.600 öküz ve inek, 1500 camış, 11.100 at, 8.040 merkep, 2.000 katır, 500 deve, 46.104 koyun, 150.580 keçi.

Madenler:

Vilayetin en önemli özelliği, dünyanın en zengin madenlerini barındırdığı söylenen Diyarbakır ve Harput arasında yer alan Ergani maden ocağına sahip olmasıdır. Hâlihazırda, çok ilkel metotlarla işletilmektedir, fakat modern makine ve endüstri tekniklerinin kullanılması ve eritme işlemi için odunun yerine kömürün

kullanılmasıyla, üretimin ikiye katlanmasının çok kolay olacağı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra başka bakır, altın ve gümüş madenlerinin olduğu söylenmesine rağmen yerleri kesin olarak bilinmemektedir. Harran'da kömür bulunmuş, ayrıca demir ve tuz madenleri de mevcuttur.

Endüstri:

Çeşitli yerel sanayi kuruluşları vardır. Bunlar arasında ipek, pamuk, yün, çanak çömlek, bakır, kumaş, nakış işleri ve halı imalathanelerinden bahsedilebilir. Kösele, hayvan derisi gibi ürünlerinde üretimi yapılmaktadır.

BİTLİS VİLAYETİ

Hudutlar ve Sancaklar:

Bitlis vilayeti, kuzeyinde Erzurum vilayeti, doğusunda Van gölünü içerisine alan Van vilayeti, güneyinde Diyarbakır ve Musul vilayetleri ve batısında ise Diyarbakır vilayeti ile çevrili iç kesimlerde yer alan bir vilayettir. Bu vilayet şu dört sancaktan müteşekkildir: Bitlis, Muş, Siirt ve Genç.

Alan ve Nüfus:

Yapılan hesaplamalara göre, sancağın nüfusu 282.000'dir. 19.700 kilometre karelik alanda kilometre kareye yaklaşık yirmi kişi düşmektedir. Başlıca merkezler, Bitlis, Ahlat, Muş, Sasun, Siirt ve Genç şehirleridir.

Dış Ticaret:

İthalat maddeleri şunlardır: pamuklu kumaşlar, ipek, şeker, kahve, yağ, demir ve hırdavat. Bunların toplam değeri yaklaşık 500.000 dolardır. İhracat maddeleri ise şunlardır: ateşli silah, tahıl, balmumu (mum), kuru üzüm, fındık, kürk, koyun, keçi ve camış derisi ve çeşitli mamuller. Bunların toplam değeri 326.000 dolardır.

Tarım:

Üretim daha ziyade tahıl ve arpadan oluşmaktadır. Meyve üretimi çok düşük seviyededir.

Çiftlik Hayvanları:

Muş sancağının savaştan önceki hayvan sayısı şu şekildedir: 200.000 öküz, camış ve inek, 800.000 koyun ve keçi, 49.000 at, katır ve merkep. Diğer sancaklara ait bilgilere henüz ulaşamamıştır.

Madenler :

Gümüş, kurşun, kömür, demir, bakır ve sülfür izlerine rastlanmış olsa da incelemeler yapılmamıştır ve bunlar hakkında kesin bilgiler mevcut değildir. Ayrıca çeşitli madensuyu kaynakları mevcuttur.

Endüstri:

Pamuklu kumaş, ateşli silah, mobilya ve halı üretimi yapılan birkaç adet imalathane vardır, ancak bunlar çok önemli üretim yerleri değildir.

VAN VİLAYETİ**Hudutlar ve Sancaklar:**

Türk Ermenistanı dahilinde bulunan Van vilayeti, kuzeyde Erzurum vilayeti, batıda Bitlis vilayeti, güneyde Musul vilayeti ve doğuda İran sınırı ile çevrelenmiştir. Yegane sancağı Van sancağıdır.

Alan ve Nüfus:

Van sancağı 350.000 kişilik bir nüfusa 21.000 kilometre kareye sahiptir. Her kilometreye 16 kişi düşmektedir. Bu bölgenin yarısı verimli topraktır. Diğer kısmının ise eşit bir şekilde yarısının göl öteki yarısının ise dağlık bölgelerden oluştuğu tespit edilmiştir. En önemli şehir 35.500 nüfusu olan Van şehridir.

Ulaşım İmkânları:

Bu vilayetin herhangi bir limana hızlı bir şekilde ulaşma imkânı sağlayan bir yolu yoktur. Gezinlerin Van'dan Trabzon'a gidiş süresi yaklaşık olarak 13 gün sürer, ticaret mallarının götürülmesi de yaklaşık 40 gün sürer. Samsun'dan seyahat etmek, aradaki mesafe daha uzun olsa da Trabzon'dan seyahat etmekten daha kolaydır. Kış aylarında yolların birçoğundan geçmek mümkün değildir.

Dış Ticaret: İthalat ürünlerinin birçoğu Trabzon üzerinden gelmektedir. İthalat 653.800 dolar, ihracat 518.510 dolar olarak tespit edilmiştir. Ticaret genellikle toplu taşıma şeklinde gerçekleştirilmektedir, herhangi bir miktar verilmesi pek güvenilir değildir.

Tarım: Sancağın üretim ortalaması şu şekilde tespit edilmiştir. 10.000 ton hububat, 30.000 ton arpa, 20.000 ton darı, 10.000 ton mısır, 9.000 ton pirinç, 5.000 ton civarında çeşitli ürün. Bu ürünlerin toplamı 109.500 tondur. Değeri ise yaklaşık olarak 1.000.000 dolardır.

Çiftlik Hayvaları:

Aşağıdaki rakamlar savaş öncesi değerleri göstermektedir:

Büyükbaş hayvan	24.000	Katır	8.000
Camış	20.000	Koyun	70.000
At	19.000	Keçi	12.000
Merkep	10.000	Toplam	163.000

Madenler:

Sahmanis, Sevan ve Ağdaçay kasabalarında kömür madenleri vardır, fakat hiçbirinden istifade edilmediği görülmektedir.

Endüstri:

Burada pamuktan yapılmış el işi giysi, halı kilim, çorap, çanak, çömlek ve boraks üreten küçük çaplı yerel imalathaneler vardır. Hâlihazırda yakıt sıkıntısı yaşanmaktadır. Zira kömür madenleri gerekli şekilde işletilememektedir. Odun azlığı da mevcuttur. Aslında bölge nüfusu tarım faaliyetlerinin zararına da olsa yakıt ihtiyacını gübre ile gidermektedir. Elli yıl önce ipekböcekçiliği Bursalı tüccarların taleplerinin bir kısmını karşılama manasında öneme sahipti. Fakat şimdilerde bu endüstri tam anlamıyla ölmüş durumdadır. Suyun bolluğu ve uygun iklim koşulları, ipeğin yetiştirilmesini önemli miktarda arttırabilir. Daha önce hayli öneme sahip olan gül yağı endüstrisi şimdilerde tamamen ortadan kaybolmuştur.

SİVAS VİLAYETİ

Sivas Küçük Asya'nın kuzey kısmında yer alan bir iç vilayettir. Türk Ermenistanı'ndaki bu kısım şu şekilde bölünmüştür: Sivas vilayeti, kısmen, Şebinkarahisar, Zara, Divriği, Kangal, Gürün ve Darende kazalarının mevcut olduğu Sivas Sancağının bir bölümü.

Alan ve Nüfus:

Türk Ermenistanı'ndaki Sivas Vilayeti toplam 62.082 kilometre karelik bir alana sahiptir, fakat Türk Ermenistanı'ndaki bölümü 36.900 kilometre karenin üzerinde değildir. Nüfusu yaklaşık olarak 507.000 ve kilometre kareye düşen insan sayısı da 13 kişinin biraz üzerindedir. Başlıca merkezler, Sivas, Gürün ve Şebinkarahisar'dır. Vilayette demiryolu mevcut değildir. Samsun'dan Sivas'a uzanan bir yol projesi bu bölgenin gelişmesi için hayati öneme sahiptir. Şu anda bu iki nokta arasında nakliye süresi aradaki mesafe 218 mil olmasına rağmen altı gün sürmektedir. Türk Ermenistanı yollarla tahkim edilmek istenirse, Ordu, Mersin ya da Trabzon'dan Şebinkarahisar'a bir anayol açılması gereklidir.

İhracat: Sivas vilayetinin ithalat miktarı 375.000 dolar civarındadır. Şebinkarahisar'ınki ise yaklaşık 106.000 dolardır. Buna karşılık ihracat yaklaşık Sivas için 300.000 Şebinkarahisar için ise 400.000 dolardır. İthalat kalitesi fazla olmayan mamul ürünlerden oluşmaktadır. Bu bölge fazlasıyla bereketli bir yerdir ve tarımsal makinelerin kullanılması için de imkânlar sunmaktadır. İhracat, hububat, arpa, çavdar, kumaş, halı ve günlük ürünlerden oluşmaktadır.

Tarım:

Sivas ve Şebinkarahisar sancakları için tespit edilen güvenilir tahminî miktarlar aşağıdadır:

Sivas

Hububat	54.700
Arpa	27.800
Çavdar	4.960
Mısır	10.400
Bezelye	1.160
Meyve	4.070
Badem	1.180
Çeşitli Ürün	5.100
Toplam	99.360 Ton

Şebinkarahisar

Hububat	22.600
Arpa	5.800
Çeşitli Ürün	9.000
Toplam	37.400

Çiftlik Hayvanları:

Sivas ve Şebinkarahisar sancakları için tespit edilen güvenilir tahminî miktarlar aşağıdadır:

Öküz	20.214
İnek	10.036
At	15.240
Merkep	7.680
Koyun	662.521
Keçi	81.260
Toplam	795.891

Şebinkarahisar

Öküz	24.000
İnek	10.000
At	17.120
Merkep	8.000
Koyun	990.300
Keçi	95.000
Toplam	1.144.430

Maden:

Bu bölgede büyük miktarda gümüş, kurşun, çinko, bakır, demir ve kömür olduğu söylenmektedir, fakat bu madenlerin birçoğu terk edilmiş durumdadır. Çanlı Bel'deki gümüş-kurşun madenlerinin zengin maden cevherine sahip olduğu söylenmektedir. Soğuk ve Tokat yakınlarında çeşitli madensuyu dereleri mevcuttur.

Ormanlar:

Dağların güney kısımlarında, çam ve sapines, kuzey kısımlarında ise, kayın ve meşe yetişmektedir. Dağların alt kısımlarında ceviz, kestane ve selvi ağaçları vardır.

Endüstri:

Savaşın önce bu vilayette, halıcılık, kereste imalathaneleri, değirmen, tabakhaneler, bakır dökümcüleri ve içki fabrikaları mevcuttu. Endüstrinin şu anki durumu bilinmemektedir.

BAĞIMSIZ MARAŞ SANCAĞI

Hudutlar ve Kazalar:

Bu sancak kuzeyde Sivas vilayeti, doğuda Mamüratül-Aziz, güneyde, Adana ve Halep vilayetleri ve batıda Adana vilayeti ile çevrelenmiştir. Şu kazalardan oluşur; Maraş, Elbistan, Andırın, Pazarcık, ve Zeytun.

Nüfus:

Bu bağımsız sancağın nüfusu, 16.000 kilometre kare üzerinde 170.000 kişidir.

Tarım:

Aşağıdaki listede tarım ürünleri ve kapladığı alanlar verilmektedir.

Tarım arazisi	77.000 hektar
Üzüm bağı	23.500 hektar
Pamuk	3.000 hektar
Çavdar	1.000 hektar
Buğday	32.000 hektar
Arpa	9.000 hektar
Sebze	34.000 hektar

Çiftlik Hayvanları

Büyükbaş	163.000 baş
Koyun	200.000
Keçi	230.000
At, Merkep ve Katır	50.000

Ormanlar:

Ormanlık arazi 77.000 hektar bir alanı kapsamaktadır. Zeytin ağaçlarından elde edilen yağ miktarı 1.000 kentaldır.

Endüstri:

Bir halı ve kordon (şerit) atölyesi ile deri ve ipek üretimi için küçük kuruluşlar vardır.

ADANA VİLAYETİ**Hudutlar:**

Bu vilayet kuzeyde Harput ve Sivas vilayetleri, batıda Maraş bağımsız sancağı, güneyde Halep vilayeti, Akdeniz ve batıda Konya vilayeti ile sınırlıdır. Türk Ermenistanı tek başına düşünüldüğünde bu vilayet şu sancaklardan oluşur. Adana, Maraş, Kozan ve Cebelibereket.

Nüfus ve Alan:

Bölge 25.100 kilometre karedir ve bu arazinin büyük bölümü verimli tarım arazisidir. Arazisinde orman ve kayalık hemen hemen eşit durumdadır. Başlıca şehirler 50.000 nüfuslu Toros dağlarının eteğinde Seyhan nehrinin sağ kenarında ve Mersin'den 67 kilometre uzakta kurulmuş olan Adana, 22.000 nüfuslu ve Adana'ya giden başlıca yol üzerindeki Mersin, Tarsus, Ankara ve Konya vilayetlerinin güney

kısımları. Mersin sancağındaki Tarsus, Mersin limanından 25 kilometre mesafede 25.000 nüfuslu tarihi bir şehirdir.

Dış Ticaret: İhracatın büyük çoğunluğu pamuklu ürünler, konserve, ev eşyası, makine aksamı, yağ, kahve, şeker, pirinç, kömür ve fabrika ürünlerinden oluşur. İhracat malları pamuk, tahıl, susam tohumu, yün ve sucuktur.

Tarım: Adana vilayetinin 1912-13 yıllarındaki pamuk üretimi 110.000 balya olarak tespit edilmiştir. Bu sayı geçen yıldan 15.000 balya daha fazladır. Yaklaşık olarak bu miktarın yarısı ihraç edilmiştir. Dört iplikhaneli Tarsus ve Adana 25.000 balya tüketmektedir. Yaklaşık 35.000 ton pamuk tohumu üretilmiştir. Bunun yarısı bölgedeki tüketim ve Mersin'deki iki yağ imalathanesine ayrılmıştır. Bu pamuk tohumundan Büyük Britanya'ya 400.000 dolar değerinde ihraç edilmiştir. Bölgede yetiştirilen pamuk kısa liflidir ve bunu ketenden ayırt etmek oldukça zordur.

Yetiştirilen başlıca ürünler, tahıllar, pamuk, susam tohumudur. Bu susam tohumları genellikle Rusya ve Avusturya'ya ihraç edilir.

Çiftlik Hayvanları:

Koyun yetiştiriciliği önemli bir iştir ve yıllık olarak 200.000 ile 300.000 ton arasında yün ihraç edilir. 1911'de Birleşik Devletlere yapılan ihracat miktarının 35.724 dolar, Fransa'ya yapılan ihracatın 63.258 dolar olduğu ifade edilmiştir. Sucuk kaplamak için kullanılan koyun bağırsağı ihracatı da büyük miktarda Mersin'den yapılmaktadır.

Madenler:

Bu geniş dağlık bölgede, krom, bakır, demir ve linyit yatakları bulunmaktadır. Fakat bunlar pek gelişmiş durumda değildir.

Endüstri:

Adana vilayeti'nde çeşitli un imalathaneleri, pamuğu çırçırdan geçiren imalathaneler ve iplikhaneler inşa edilmiştir. Toplam kapasitesi 42.000 iğ (kirmen) olan dört adet pamuk iplikhanesi vardır. 1914'ün son çeyreğinde sadece 406.700 poundluk yün üretilmişken, 1913 yılı aynı döneminde üretim yaklaşık olarak bir milyon poundun üzerine çıkmıştır. Mersin'de aylık toplam kapasitesi 300 tonun üzerinde olan iki tane pamuk tohumu yağı imalathanesi vardır.

0537
 CLASSIFICATION CANCELED AUTHORITY LETTER OF 1-8-58 FROM
 W. H. ANDERSON, STATE DEPARTMENT BY CP E. H. H.
 DATE 1/5/71

184, 02102/9

IV. TURKISH ARMENIA

Turkish Armenia commonly known as Eastern Anatolia, is for the most part an elevated table land lying between the Black Sea on the north, the Taurus mountains on the south, the Caucasus and Persian frontiers on the east and the Anti-Taurus mountains on the west. The division of Armenia consists of eight vilayets and one independent sanjak (Mush). Their area, population, population per square kilometer and commercial significance are given in the following table:-

	Area Sq. Km.	Population	Pop. per Sq. Km.	Commercial Significance
Trebizond	32,600	1,000,000	30	Filberts, tobacco, mines. Outlet for Bitlis, Van and Erzerum.
Erzerum	49,700	650,000	13	Pastoral, agricultural, mining.
Amuret-el-Azis (Harpat)	32,900	450,000	14	Pastoral, agricultural.
Marash	16,100	224,000	14	Agricultural, pastoral, mining.
(These figures are for region only)				
Bitlis	19,700	362,000	19	Agricultural, mining, pastoral.
Van	21,000	360,000	17	Agricultural, mining.
Adana	36,000	507,000	14	Agricultural, pastoral.
Mush	14,800	170,000	10	Agricultural.
Adana	<u>24,100</u>	<u>350,000</u>	<u>15</u>	Cotton raising.
	349,000	4,100,000	17	

This whole territory is primitive. There are no railroads except a light narrow-gauge line from Russian Armenia to Erzerum and a few miles of the Anatolian railroad in the extreme south-eastern section. The old caravan routes serve as the main highways. The country is commercially undeveloped, and untravelled. The chief wealth is supposed to lie in the mines but very few have been surveyed to date or have their ores been analysed. Agriculture has possibilities in limited areas but the country is virtually untouched and requires a large capital outlay in order to produce on a considerable scale. The incentive is lacking at the present time, and, were important still, Armenia is now practically depopulated. It will be necessary to provide adequate transportation as well as good markets before agriculture can become of any real importance. Possibilities of stock raising and the exportation of wool, and hides and skins, are very promising.

1538
CLASSIFICATION CANCELED AUTHORITY LETTER OF 1-8-58 FROM
W. H. ANDERSON, STATE DEPARTMENT BY CP E. H. H.
DATE 1/5/11

VILAYET OF TRBISOND

Boundaries and Sandjaks: The vilayet of Trebizond is bounded on the north by the Black Sea; on the east by Russian Armenia; on the south by the vilayets of Erzerum and Sivas, and on the west by the sandjaks of Sivas and Amasua. The vilayet is composed of the following sandjaks: Trebizond, (including Sasun) Rizeh (Lazistan), and Ouzuh-Kane.

Area and Population: The vilayet of Trebizond has a normal population of 1,000,000 inhabitants over an area of 32,509 square kilometers, and with a population of 31 to the square kilometer. Despite the lofty mountains near the coast this is the most densely populated district of Turkish Armenia. The largest city is Trebizond and other coast cities are Kerasunde, Ordu, Trabzon (Tripoli), Hatina and Rizeh. Of the inland towns, Ljevalik and Hami Kety are of minor importance.

Transportation: Trebizond together with Amasua are the two most important coast cities between Constantinople and Batum. The other ports are less important because they have no productive hinterland. In rough weather vessels bound for Trebizond stop at Hatina instead. Exhibit A-1 gives shipping figures regarding Black Sea ports in the vilayet of Trebizond. Trebizond is only 120 miles from Erzerum, and is connected with the latter city by a good highway. Before the war French interests had made a survey of the greater part of this route and were proposing to build a railway between the two points. The intervening mountains constitute a serious drawback to this route, and the proposition has also been made to establish a line along the coast from Trebizond to Rizeh, and then connect Erzerum by a line to Rizeh. This latter route would be considerably longer, but the engineering difficulties involved are much lessened.

The future of Trebizond as a port is questionable because of the advantages being offered by other ports, the mountainous country near the coast, and the possibility of having the traffic from Erzerum, Bitlis and Van diverted through railway connections in Trans-Caucasia or through the construction of a railroad with an outlet on a Mediterranean port somewhere in the neighborhood of Arsine or Alexandretta.

During the war a light narrow-gauge railway was built for a few miles

1341

CLASSIFICATION CANCELED AUTHORITY LETTER OF 1-8-58 FROM
 W. H. ANDERSON, STATE DEPARTMENT BY R. E. Hill
 DATE 11/5/71

chief items in the export trade. A considerable part of this trade is of a transit character.

Agriculture: The following figures are said to represent the production in the sandjaks of Erzerum, Bayazid and Erzinjan:

Wheat	43,043,500 okes	Wheat	11,165,000 okes	Wheat	27,142,500 okes
Barley	37,735,500	Barley	8,829,500	Barley	26,769,500
Rye	5,712,500	Rye	8,829,500	Rye	1,182,500
Beans	930,000	Various	15,927,000	Beans	646,000
Onions	235,000		44,561,000 okes	Onions	316,000
Quinces	760,000			Onions	385,000
Fruits	832,000			Fruit	1,029,660
Poppies	260,000			Rice	260,000
Cabbages	200,000			Various	12,772,300
Various	9,201,200				71,566,360 okes
	101,698,700 okes				

(The oke is equivalent to 2.82 pounds.)

Live Stock: The pre-war figures for the vilayet are given as follows:-

Oxen	172,000 head	Horses	64,308 head
Cows	221,000	Mules	9,125
Buffaloes	44,120	Asses	43,400
Bulls	9,350	Sheep	1,767,200
Calves	64,500	Goats	629,250

Mines: There are redstone, graystone, lime quarries, sulphur mines and a coal mine in the vilayet. There are also said to be traces of silver, gold, iron and sulphur.

VILAYET OF HANIKET-UL-AZIS (HARPUT)

Boundaries and Sandjaks: This vilayet is a fertile inland province well irrigated by the Euphrates River and its tributaries as well as by numerous mountain streams. It is bounded on the north by the vilayet of Trebisond, on the west by the vilayet of Sivas, on the south by the vilayets of Aleppo and Diarbekir, and on the east by the vilayet of Erzerum. This vilayet comprises the sandjaks of Hamret-ul-Azis (better known as Harput), Malatya and Dersine.

Area and Population: The population is estimated at 450,000 on an area of 32,900 square kilometers or an average of over 14 persons for each square kilometer. This is one of the most densely populated of the Asiatic provinces. The principal cities are Hamret-ul-Azis, the capital of the vilayet which comprises two cities, the old town of Harput with 25,000 inhabitants and Mesrah, the seat of the government with a population of